

**מנהגי טהרה בימי הבית השני :
פרושים, חברים ואכילת חולין בטהרה
(תקציר)**

חנן בירנבוים

החוג להיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה העברית

מאמר זה דן בשאלת תחומן של הלכות טומאה וטהרה בימי הבית השני - האם היתה להן משמעות רק לגבי עניינים הקשורים למקדש ולעבודתו, או שמא הן הקיפו את כל תחומי החיים ונגעו לכלל ישראל? בעיה זו נדונה במחקרים רבים שאותם אציג בהרחבה ואנתח את טענותיהם בפירוט. לדעתי, הגיעו חוקרים רבים בעניין זה למסקנות מוטעות משום שפירשו את מקורות חז"ל המדברים בו בצורה שגויה. ואולם עיון מחודש במקורות אלו בסיוע ניתוח של הממצא הארכיאולוגי (כלי אבן ומקוואות), מביא אותי למסקנה הברורה, שבימי הבית היתה ההקפדה על הלכות טהרה מחוץ לתחומי המקדש נפוצה לא רק בקרב קבוצות קטנות וקיצוניות דוגמת כת קומראן אלא אף בקרב קבוצות מתונות יותר, דוגמת הפרושים, שכפי שאוכיח הקפידו על אכילת חולין בטהרה. כמו כן אראה כי לאחר החורבן חלה ירידה הדרגתית במידת ההקפדה על טהרה והדבר עולה הן מן המקורות הכתובים והן מן הממצא הארכיאולוגי. זוהי, לדעתי, הסיבה, להתפתחותן של ה'חבורות' הנזכרות בספרות חז"ל כקבוצות שהקפידו, בין השאר, על אכילת חולין בטהרה: המטרה היתה לאפשר לאנשים החפצים בכך לאכול חולין בטהרה והדבר נדרש בשל הירידה במידת ההקפדה על עניין זה גם בקרב מעמד החכמים. טענתי היא כי ה'חבורות' נוצרו במהלך המאה השנייה או השלישית לספחה"נ וכי אין להן דבר עם ה'פרושים' שחיו ופעלו בימי הבית.

המחקר המודרני של הלכות טהרה שנהגו בימי הבית השני, התמקד בראשיתו בשאלת התחומים שעליהם הן חלו. כלומר: האם היתה להלכות טהרה משמעות לגבי עניינים הקשורים במקדש ובעבודתו (לרבות מתנות כהונה) בלבד, או שמא הן הקיפו את כל תחומי החיים ונגעו לכלל ישראל? אי ביכלר טען כי הזיקה לטהרה הצטמצמה לתחום המקדש והיתה נחלתם של הכוהנים בלבד. רק לאחר החורבן נוצרו, לדעתו, הלכות שהרחיבו את תחומן של הלכות טהרה, שעה שהכוהנים החמירו על עצמם ונהגו טהרה אף בחולין. הוא מודה אמנם שניתן למצוא בספרות חז"ל הלכות, שאינן מדברות בכוהנים דווקא, הדנות בטהרת חולין אולם הן משקפות, לדעתו, מנהג שהיה נחלתם של יחידים שראו בו מנהג חסידות. ואולם שיטתו של ביכלר עוררה כנגדה ביקורת רבה מסיבות שונות. בתגובה לדבריו של ביכלר טען ג' אלון ש"בימי בית שני נתעצמו שתי שיטות בישראל: אחת, שיטת הצמצום, שקבעה להם לדיני הטהרה תחום מקדש וכוהנים ואחרת, שיטת ההרחבה, שהורתה הלכות טומאה לכלל ישראל". כמו כן היתה זו, לדעתו, אחת מנקודות המחלוקת שבין הצדוקים לבין האיסיים, כלומר: האיסיים נקטו בשיטה המרחיבה בעוד שהצדוקים (הכוהנים) נקטו בשיטה המצמצמת. לעומת זאת, בקרב הפרושים ניתן למצוא, לדעתו, את שתי השיטות ובסופו של דבר היתה ידה של השיטה המצמצמת על העליונה. השאלה בדבר תחומן של הלכות טהרה השתלבה בניסיונותיהם של חוקרים שונים להגדיר את הפרושים ולאפיינם כקבוצה חברתית-כלכלית. ל' פינקלשטיין, למשל, טען שהפרושים קבעו חוקים בתחומים שונים ובין היתר גם בענייני טומאה וטהרה ומעשרות. אך מכיוון שלא כל העם ציית לחוקים אלו ונהג לפיהם, הקימו הפרושים 'חבורות' שהחברים בהן התחייבו, בין השאר, לשמור על חוקי הטהרה הפרושיים ולאכול חולין בטהרה. למעשה זיהה פינקלשטיין את ה'חברים', הנזכרים בספרות חז"ל, עם ה'פרושים'; מכאן, שהפרושים הרחיבו את תחומן של הלכות טהרה. גילויין וראשית פרסומן של מגילות קומראן לפני קרוב לשישים שנה הפיחו רוח חדשה במחקר ההלכה הקדומה של טומאה וטהרה. חוקרים רבים עמדו על הדמיון שבין דיני הטהרה של כת קומראן הנוגעים גם לסעודות המשותפות של חברה המתוארות, למשל, ביסרד היחיד וביסרד העדה לבין דיני ה'חברים' המקפידים על אכילת חולין בטהרה שבספרות חז"ל. השוואה זו עוררה שוב את שאלת הקשר שבין 'חברים' לבין 'פרושים' ובכך דן א' אופנהיימר במחקרו העוסק במעמד החברתי של 'עם הארץ' בתקופת הבית השני ובתקופת המשנה. מדבריו עולה שהוא

מקבל את דעתו של אלון בדבר תחומן של הלכות טהרה וסבור, שה'חבורות' התקיימו בעיקר בימי הבית ושיחברים היו, בעצם, פרושים. דעה זו, שהתקבלה על דעתם של חוקרים רבים, קיבלה חיזוק ניכר עם פרסום מחקרו של י' ניוזנר על הפרושים. מסקנתו של ניוזנר היא שהפרושים, בהנהגתו של הלל, נטשו את הזירה הפוליטית בימי הורדוס ועיקר עניינם הפך להיות שמירה על הלכות טהרה גם בתחום החולין, במקביל להקפדה הכוהנית על טהרה בתחומי המקדש. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם דבריו של אלון. ואולם בזמן בו נכתב חיבורו של ניוזנר על הפרושים התפרסם גם מחקרו של א' ריבקין הטוען, שאין לזהות את הפרושים עם ה'חברים' ושהפרושים לא היו בהכרח אוכלי חולין בטהרה. מחקר זה מהווה את היסוד לדיונו הרחב של סנדרס בעניין זה, שמסקנתו היא כי הפרושים לא ניסו כלל לחיות ככוהנים ושדיני טומאה וטהרה לא היו בהכרח הנושא החשוב ביותר בעולמם, מה גם שדינים אלו קשורים, ברובם, לענייני המקדש ולמתנות הכהונה בלבד.

גישותיהם השונות של ניוזנר ושל סנדרס הן הגישות הרווחות כיום בעולם המחקר וחוקרים ההולכים בעקבותיהם מנסים רק לאשש או להפריך אחדות מן הראיות שעליהן מיוסדת כל אחת משתי הגישות הנדונות. ואולם לדעתי יש צורך לבחון מחדש את המקורות בספרות חז"ל המדברים ב'פרושים' ו'חברים'.